

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83:645(497.4)(091)

Prejeto: 29. 5. 2012

Maja Lozar Štamcar

dr., muzejska svetnica in višja znanstvena sodelavka, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: maja.lozar@nms.si

Grad kot plemiško bivališče

IZVLEČEK

Skozi stoletja so bile v odsotnosti vladarskih dvorov na Slovenskem deželne plemiške elite glavne nosilke najimenoitnejšega življenjskega sloga. Za preučevanje stanovanjske opreme pri nas so zato ključni prav grajski interierji. V pričujočem članku smo skušali orisati njihov razvojni lok od poznega srednjega veka do 20. stoletja. Ker se je in situ ohranila le še peščica pohištva in druge opreme, smo se morali zadovoljiti z ohranjenimi kosi v javnih zbirkah, predvsem pa s historičnimi fotografijami notranjščin in podatki v zapuščinskih inventarjih.

KLJUČNE BESEDE

gradovi, stanovanjska kultura, grajski interierji, pohištvo, pohištvena umetnost

ABSTRACT

CASTLES AS RESIDENCES OF THE REGIONAL NOBILITY AND GENTRY

In the absence of royal courts, provincial noble elites were, for centuries, the main bearers of the most refined lifestyle in the territory of the present-day Slovenia. Therefore, castle interiors are of pivotal importance for investigating furnishings in the said territory. The article aims to depict their development arch spanning the late Middle Ages through the 20th century. Since very few furniture and other furnishings have been preserved in situ, we had to make do with the survived pieces in public collections, together with historical photographs of interiors and data contained in probate inventories.

KEY WORDS

castles, interior decoration, castle interiors, furniture, furniture art

Gradovi, večje zgradbe predvsem na deželi, pa tudi v mestih, so kot sedeži gospostev v gospodarskem, političnem, sodnem in davčnem oziru služili javnosti.¹ Hkrati so bili upravne stavbe zasebnih kmetijskih veleposestev in praviloma tudi bivališča. V njih so prebivali plemiški lastniki ali upravniki, njihove razširjene družine in gosti, služinčad, duhovniki, uradniki in vojaki. Način življenja plemiškega stanu se je seveda spreminjal glede na njegovo vlogo in pomen v družbi.² Stoletja je bila na prvem mestu varnost. Plemiči vojaki, zadolženi za obrambo dežele, so sprva živeli v težko dostopnih utrdbah na vrhu hribov, pozneje pa so si postavljali elegantne stavbe na izbranih nižinskih lokacijah. Sčasoma je pretežno vojaške in posestniške vire prihodkov dopolnjevalo tudi politično udejstvovanje, ki je poleg družabnih obveznosti ter trgovskih in industrijskih poslov terjalo sezonsko bivanje v mestu. Mobilnosti med lastnimi posestvi in gradovi sorodnikov in prijateljev se je tako pridružilo pomeščanjenje, vse dokler niso, obratno, novodobni bogati meščani začeli iskati sprostitev na podeželju in kupovati gradove od včasih obubožanih plemičev.

Deželne plemiške elite na Slovenskem so bile v odsotnosti vladarskih dvorov skozi stoletja na svojih gradovih nosilke najimunitnejšega bivalnega sloga.³ V grajskem bivalnem okolju se odraža slovenska umeščenost v srednjeevropske habsburške dežele z dotikom Sredozemlja, tako po tipih in materialih, izhajajočih iz našega podnebja, kot po slogu opreme. Ker so bile plemiške družine običajno sorodstveno povezane čez deželne meje in so skušale svojemu naraščaju priskrbeti čim boljše in vsestransko izobrazbo, so bile redno seznanjene z novostmi po svetu. Stanovanjsko opremo so naročale pri najboljših domačih mojstrih, ki so v dolgi tradiciji mizarjenja in drugih cehovskih obrti izdelovali kakovostno opremo. Pripeljati pa so jo dale tudi iz drugih delov države in od sosedov, iz velemestnih Benetk, Nemčije in širše.

Seveda so bile pri gospodi, cerkveni ali posvetni, velike razlike v premoženju, okusu, razgledanosti, sposobnostih in usodah, ki so se odražale tudi v njihovih domovih. Vsaj nekaj prostorov je moralo biti – pogosto za ceno zadolževanja – namenjenih reprezentanci, opremljenih primerno političnemu, gospodarskemu in kulturnemu statusu lastnikov, tako nasproti sebi enakim in peščici višjih na družbeni lestvici kot nasproti deprivilegirani množici. Na gradovih si je bilo mogoče privoščiti vse več udobja. V prvi vrsti je to pomenilo v prostorih več naravne in umetne svetlobe, zavarovanega ognja, svežega in ogretega zraka, vode in čistoče. Tako reprezentančnost kot udobje sta narekovala tudi vse

več in več stanovanjske opreme, shrambnega, sedežnega in spalnega pohištva, tekstilij, posodja, orodja in drugih vsakdanjih predmetov iz različnih materialov, svetil, ur, umetniškega okrasa, knjig in glasbil. Podobno kot grajska stavba se je kot živ organizem tudi stanovanjska oprema spreminjala, rasla, venela, se množila. Stare reči so se uporabljale, dokler se je le dalo. Skrinja, ki je bila nekoč morda ponos sprejemnice, je na primer končala, še vedno koristna, v vrtnarjevi lopi. Več modernih kosov so si nabavile premožnejše in spretnejše družine, a prav povsod so novi rodovi k organski sestavljanji dodali kaj novega.

Vloga plemstva in gradov se je ves čas spreminjala, najbolj korenito in sunkovito prav v zadnjem stoletju. O grajski stanovanjski opremi lahko govorimo v zadnjih petsto letih, kratkem obdobju v civilizacijskem razvoju, a vendarle polnem velikih sprememb. Njeno preučevanje je v Sloveniji zelo oteženo, ker sta v sredini prejšnjega stoletja novo jugoslovansko okolje in politično-gospodarsko-kulturni prevrat pometla s plemstvom in meščanstvom, celotnima segmentoma naše družbe, vključno z njunim načinom življenja. Gradovom je bilo odvzeto dostojanstvo stoletij, velika večina je bila uničena skupaj z organsko zraslimi interierji. Za rekonstrukcijo nekdanjih interierjev so nam na voljo le razbitine ter nekaj slikovnih, pisnih in ustnih virov, med materialnimi viri pa nekaj arheoloških najdb, peščica preživelega pohištva in drugih predmetov, večinoma brez znane provenience, pa še eden ali dva ohranjena interierja iz 19. stoletja (Snežnik, Tuštanj). Največ nam povedo fotografije notranjščin, nekatere še iz 19. stoletja, nekaj iz časov razprodajanja med svetovnima vojnama, ko sta konservator dr. France Stele in ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal pregledovala stanje na terenu in za muzej pridobila doslej največ tovrstnih muzealij, zlasti pohištva. Še pred osemdesetimi leti so bili gradovi na Slovenskem tako polni stoletja stare opreme kot današnje oblegane turistične točke v drugih evropskih deželah, danes pa zevajo prazni kot pokazatelj naše vrednot otrepane družbe. Upajmo, da gre le za nesrečno epizodo v njihovem tisočletnem bivanju. S pravim občutkom in znanjem se da namreč enako kot druge zgradbe tudi gradove odlično umestiti v sodobnost. Do danes so plemiški in neplemiški lastniki drugod po Evropi veliko število starodavnih gradov in njihovih interierjev primerno vzdrževali ter prilagajali spremenjenim družbenim in gospodarskim okoliščinam. Zamrle vlogo so večinoma znali nadomestiti z novimi podjetniškimi izzivi. Z ustreznimi modernimi posegi v restavriranju, oblikovanju ter rabi kakovostnih trajnih materialov in izdelave so gradovi še vedno lahko domovi lastniških družin. V svojem – podeželskem ali mestnem – okolju pričajo o življenju in delu prednikov ter obenem o spoštovanju sedanjih rodov

¹ Kos, *Med gradom in mestom*.

² Handbichler, *Zum Wohnkultur des Adels*.

³ Lozar Štamcar, *Fotografije kot vir*.

Turjak, salon z leseno lamberijo, zgodnjebaročni videz, fotografija iz prve polovice 20. stoletja (hrani: Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, INDOK center za dediščino).

do njihove ustvarjalnosti. Zaradi hudih družbenih prevratov smo v Sloveniji še zelo počasni pri vzgoji v modernem smislu prave – zasebne in javne – elite, ki se zaveda ključnega pomena ohranjanja in oživljanja narodove stavbne in premične dediščine ter je dovolj nadarjena in razgledana, da se tega lahko tudi sistematično loti. Najprej pa se je treba posvetiti resnemu raziskovanju razvojnega loka grajske stanovaljske opreme. Tudi iz pičlih dosegljivih podatkov se da izluščiti skupne značilnosti tipičnih sprememb skozi čas. Rdečo nit razvoja predstavlja vedno večje udobje, ki so ga dosegali z različnimi sredstvi. Poglejmo, kako so se razvijali štiri ključni elementi plemiškega stanovanja: razsvetljava, obloge sten, tal in stropa ter shrambno in sedežno pohištvo.

Umetna razsvetljava

Debeli kamniti srednjeveški zidovi, majhna okna z lesenimi polkni in ogenj v odprtih kaminih so nudili zavetje pred sovražniki in naravo. Za toploto in vtis obilja so poskrbeli predvsem tekstilije in krzno. Osnovna naravna osvetlitev grajskih prostorov skozi okna se je od poznega srednjega veka naprej močno izboljšala z zastekljevanjem. Na gradu Krancelj nad Škofjo Loko, ki ga je uničil potres leta 1511, so bili na primer najdeni ostanki stekelc s svinčnimi okvirji. Umetno svetlobo so sprva nudili le odprti ogenj v kaminih ter v stenske in obešene

obročje ali kovane železne čelešnike zataknjene goreče bakle in trske. Vedno so bile v rabi lojevke in oljenke, odprte in pozneje zaprte posodice s tekočim gorivom in stenjem, najdlje pa so vladali svečniki. Sveče – lojenke in voščenske – so bile zataknjene v enojne, dvojne in večramne namizne in stenske svečnike, več svetlobe so dajali s stropa viseči kronasti in košarasti lestenci. Za različne grajske prostore in glede na premožnost so svečnike izdelovali iz najrazličnejših materialov: iz gline, keramike, lesa, železa, bronca, kositra, medenine, srebra; bili so žgani, rezljani, struženi, uliti, tolčeni. Eden najzgodnejših svečnikov boljše vrste, iz znamenitih livarskih področij v južni Nemčiji (zgornje Porenje ali Nürnberg) ali vzhodni Belgiji (dolina reke Maas, Dinant, t. i. dinanderija), je bil izkopan na gradu Krancelj nad Škofjo Loko. Gre za osrednji del namiznega dvoramnega svečnika na tulec iz ulitega bronca, oblikovanega kot modno oblečeni možic.⁴ V renesančnem 16. stoletju, posebej v novih stavbah, so vgrajevali vedno večja okna in izboljšali tudi umetno razsvetljava. Na gradu Vurberk je bilo leta 1525 zabeleženih največ svetil v kapeli: par medeninastih svečnikov, par svečnikov v jastrebjimi nožicami, kositrna svetilka in dva železna svečnika v zidu. V kaplanovi sobi je bil pločevinast svečnik, v

⁴ Cevc, Gotski svečnik.

Murska Sobota, baročni salon s steklenimi lestenci, fotografija iz prve polovice 20. stoletja (brani: ZVKDS).

pisarni laterna, v zunanji veži pa kar devet medeninastih svečnikov in dva železna svečnika, od katerih je imel eden dve peresi.⁵ V 17. stoletju so bile sveče v premožnih gospodinjstvih zataknjene v tulce namiznih struženih medeninastih ali srebrnih svečnikov z zvonastimi podstavki, ki so jih izdelovali v velikih umetnoobrotnih središčih, zlasti v Augsburgu. Leta 1647 so imeli na dvorcu Pogance pet parov srebrnih cerkvenih augsburških svečnikov.⁶ Po inventarjih sodeč so bili konzolni svečniki in viseči lestenci redki. Preprostejši lestenci, ki so jih izdelovali domači kovači, so bili iz kovanega železa s stiliziranim cvetjem iz izrezane pločevine in s trni za sveče. Dražji medeninasti kronski lestenci z balustrskim stebrom, iz katerega so na eni ali več ravneh izhajali usločeni kraki z več pari globokih krožnikov in tulcev za sveče, so prihajali z zahoda in jih še danes imenujemo holandci. Priljubljeni so ostali vse do 19. stoletja. Zelo pogosti so bili v 18. stoletju večji hišni namizni in majhni prenosni svečniki z mnogokotnimi debli, brez krožnika in s profiliranimi podstavki, tudi kot deli pisalnih ali toaletnih garnitur. Poleg ulitih medeninastih in kositrnih je bilo mogoče najti tudi porcelanaste. V drugi polovici stoletja so bili tulci pogosto oblikovani v cvetno čašo z listnatim krožnikom, deblo pa je bilo elegantno rebrasto in zavito. V zadnjih desetletjih je klasicistični slog svečnike oblikoval kot ravne kan-

delabre, balustrske vaze ali kanelizirane antične stebre s kapiteli. Namesto sveč so se uporabljali tudi tanki voščeni zvitki s stenjem, ki so bili nataktnjeni na kovinska stojalca s škarjami za čiščenje stenja.

V reprezentančnih prostorih so v baroku viseli stekleni lestenci s kletkastim, hruškasto oblikovanim ogrodjem iz pokositrenih železnih trakov in vsaj štirimi tulci za sveče. S steklenimi paličicami obdano ogrodje iz železnih palic in trakov je tako kot stekleni krožniki za prestrezanje voska na gosto ovešeno s steklenimi okraski v obliki brušenih ali stisnjenih ploščatih rombov, rozet (rožic), zvezdic, listov, hrušk, pihanih kapelj, masivnih storžev in ledenih sveč. Med kraki visijo girlande iz nabranih steklenih jagod, navpična železna os je skrita za nabranimi pihanimi krogli in vazami. V gosposkem nadstropju škofijskega dvorca Goričane so bili v času škofa Ernesta Amadeja Attensa v sredini 18. stoletja v večini od osmih sob lestenci na šest ali osem sveč. Te čudovite steklene umetnine so izdelovali v steklarskih središčih v beneškem Muranu in na Češkem, pozneje pa tudi v slovenskih glažutah. Na kaminih in slovesno pogrnenih mizah so svetili večkraki svečniki s steklenimi obeski, t. i. žirandoli. V vežah so s stropa ali na stenskih konzolah visele velike škatlaste laterne s kovinskim ogrodjem in zastekljenimi stenami. V prvi polovici 19. stoletja so bile poleg svečnikov v modi antiko posnemajoče oljenke, razvili pa so tudi sodobne svetilke na repično olje s pločevinasto posodo za olje, prekrito s porcelanasto ali fajančno vazo, z medeninastim gorilnikom, steklenim cilindrom (valjem) in porcela-

⁵ Loserth, *Das Archiv*.

⁶ Lozar Štamcar, Stanovanjsko udobje; ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 80, lit. P, št. 28.

Pišce, salon z baročnim in novobaročnim pohištvo, fotografija iz prve polovice 20. stoletja (brani: ZVKDS).

nastim ali steklenim senčnikom. V drugi polovici 19. stoletja je repično olje zamenjal petrolej. Prenosne namizne in viseče stropne petrolejke so dajale močnejšo belo in mirnejšo svetlobo. Električno so začeli v gradove napeljevati v dvajsetih letih 20. stoletja, na primer na Snežnik leta 1926. V nasprotju s samo navzgor obrnjenim plamenom je svetloba, ki jo daje elektrika, lahko usmerjena kamorkoli. Zato so električne svetilke oblikovane tako, da so žarnice in njihovi senčniki obrnjeni navzdol, dajajoč mehko difuzno ali usmerjeno močno svetlobo.

Obloge sten, stropov in tal

Neometani tramovni stropi so bili že zelo pogosti v srednjem veku, npr. na Gamberku, Vodrižu in Koblju. Ohranjen je še masivni gotski tramovni strop, verjetno iz 14. stoletja, v Švarcenštajnu pri Velenju.⁷ Za zagotavljanje toplote so odprtim kaminom vedno bolj pomagale zaprte keramične peči.⁸ V pogosto prehodnih, zlasti reprezentančnih grajskih prostorih pa so imele obloge sten, stropov in tal kot zaščita pred hladom, prepihom, prahom in mrčesom zaradi okrasa in zasebnosti tudi izjemno pomembno vlogo. V prvi vrsti je bil kot cenen in

dober izolator v rabi les. V lesene stenske obloge so bile vdlane police, omarice in dekorativni – gotski, renesančni, baročni – okvirji oken in vrat, na primer notranja vrata z okvirjem iz prve polovice 17. stoletja z rezljanim hrustančevjem iz gradu v Negovi.⁹ Lesene stenske obloge so pogosto prehajale v tramovne ali kasetirane lesene stropove in tla. Iz različno toniranih desk in deščic so bili sestavljeni vzorci – geometrijski (kvadratni, kockasti, zvezdasti), bolj zahtevni volutasti in drugi. Oblikovanje parketov se je v 19. stoletju, po zatonu baročne dobe, poenostavljalo, od takrat naprej so bili posebej priljubljeni preprostejši parketi z vzorcem ribje kosti.¹⁰ Marsikje so v praznih grajskih sobanah parketi delno še ohranjeni. Dragocene tekstilije – ročno tkane in vozlane preproge ter tapiserije, zavese pred okni in vrati, blazine itd. – so v zgodnejših obdobjih¹¹ iz pustih in mrzlih prostorov s kamnitimi stenami v kratkem času naredile dom prijetnejši in obiskovalce opozarjale na gostiteljevo bogastvo. Tekstilije so bile lahko tudi napete na ogrodje in so zakrivale cele stene. Zlasti v baročnem 18. stoletju so bile v modi ročno poslikane stenske opne. V Narodnem muzeju Slovenije je ohranjenih nekaj poslikanih platnenih tapet z galantnimi pri-

⁷ Makarovič, Gamberk, Vodriž, Kebelej; za podatek o Švarcenštajnu se zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

⁸ Guštin, Ljubljanski grad; Predovnik, Pečnice z gradu Podstreda.

⁹ Lozar Štamcar, Stanovanjsko udobje, str. 94.

¹⁰ Lozar Štamcar, Upodobitev bidermajerskega interierja.

¹¹ Lozar Štamcar, Posvetno pohištvo.

Tuštanj, klasicistični salon (fotografija avtorice, 2010).

zori in *chinoiserijami* z dvorcev Jablje, Novo Celje in Dornava.¹² Bolj običajno je bilo za stenske opne uporabljeno enobarvno platno, damast, cic ali kako drugo blago z vtkanim ali natisnjenim vzorcem ali brez njega, kakršno je bilo uporabljeno tudi za oblazinjenje sedežnih garnitur in za zavese v istem prostoru. Priljubljene, a precej dražje so bile poslikave, zgoj v osrednji dvorani ali salonu, v kombinaciji s stukaturami, v 19. stoletju pa tudi bolj ornamentalne vrste v kombinaciji z vzorčnimi papirnati tapetami (še ohranjene na Snežniku).

Svoje mesto v stanovanjski opremi je imelo tudi krzno, še bolj pa usnje, kot preproge in oblazinjenje na stoli, zlasti v 17. stoletju pa tudi kot obloga sten. Poleg preprostega obarvanega usnja so si imovitejši privoščili tudi vzorčno reliefno stiskane, polihromirane, srebrene in zlačene tapete, ki so jih izdelovali v Italiji, Španiji in na Flamskem, po Valvasorju tudi v Trzinu. Tudi Valvasor sam je imel v sobi s štirimi stebri na svojem domu na Bogenšperku stene obložene s temnim lesenim opažem in reliefno stisnjenimi tapetami.¹³ Na stenah so se vrstile obešene slike v različnih slikarskih¹⁴ in grafičnih tehnikah, kipi ter drugi okrasni in uporabni predmeti.

Shrambno pohištvo

Za hrambo najrazličnejših predmetov so pogosto zadostovale že stenske niše (z lesenimi vratci), kakršni sta bili najdeni v srednjeveškem grajskem stolpu na Koblju¹⁵ in v gradu Jama v Predjambi,¹⁶ ali v lesen stenski opaž vdolane police in omarice. Podobne razmere razberemo v treh škofjeloških inventarjih z začetka 14. stoletja.¹⁷ Skrinje so imele hkrati funkcijo kovčkov, stoli in postelje so predstavljali simbol veljave. Mize so bile razstavljive, klopi so imele tudi premična naslonjala. Najimennitnejši kosi so bili okrašeni s tipičnim plitvim gotskim listnim okrasom. Najosnovnejši prosto stojči kosi shrambnega pohištva so preprosti zaboji, ki so bili uporabni tudi kot sedeži in postelje ter so jih grajski prebivalci jemali s seboj na pogosta potovanja. Skrinje so bile okovane, imele so obročaste ročaje in ključavnice. Sprva so bile izdelane iz težkih plohov, pozneje pa po načelu lažjega ogrodja in polnil. Na gradovih je bilo skrinj veliko, tudi po več deset. Povečini so bile preproste, iz smrekovine ali drugega navadnega lesa. Stale so v pomožnih prostorih, v njih je bilo orodje in druge drobnarije. Nujne so bile skrinje za žito in druga živila. Na gradu Vurberk so imeli leta 1525 po smrti viteza Gašperja Stubenberškega več kot 20 skrinj; v žen-

¹² Murovec, Alegorije petih čutov; Vidmar, Poslikane tapete.

¹³ En kos se je ohranil v NMS (inv. št. N 17853).

¹⁴ Horvat, Slike razveseljujejo oko.

¹⁵ Makarovič, Pričevanje gotskega stolpa Koblja.

¹⁶ Za ta podatek se zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

¹⁷ Zahn, *Codex diplomaticus*.

*Dvorec Križ pri Kamniku, salon, fotografija iz prve polovice 20. stoletja
(brani: Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, INDOK center za dediščino).*

skih prostorih je bilo več velikih, med katerimi sta bili dve črni, pa tudi več manjših skrinjic za pisma in druge zasebne reči. V kamri sta bili skrinjasti klopi, v shrambah skrinje za kruh in druga živila.¹⁸ V renesansi so imele imenitnejše skrinje in omare čelnice, okrašene kot pomanjšane arhitekture, s stebri, lizenami, nišami in timpanoni. Lahko so bile poslikane, plitvo in globoko rezljane, intarzirane, furnirane in markerirane, zlačene, z vstavki iz kosti in kovine. Še v prvi polovici 17. stoletja so bile slogovno zaznamovane skrinje grajene manieristično. Janez Bonomo je imel na začetku 17. stoletja na gradu Volčji potok potovalne in poslikane beneške skrinje. V sredini istega stoletja sta bili na Pučerjevem dvorcu Rakovnik v Ljubljani dve orehovi, delno pozlačeni beneški skrinji. V sobi s kaminom so imeli leta 1665 na gradu Turjak kar 14 skrinj, v mnogih je bilo perilo. Bile so rezljane orehove ali poslikane s pari grbov domačih plemiških družin. V stolpu je bilo več skrinj s spisi.¹⁹ Skrinje so imele povečini močno železno, včasih pokositreno (belo) okovje. Če so bile opremljene s ključavnicami, so imele te obliko mačje glave, pri skrbneje izdelanih kosih proti koncu stoletja pa izbočen tolčeni akantski ornament. V manjših skrinjicah iz dragocenejših materialov, na primer okrašenih z vloženo biserovino, kakršno je imela leta 1668 grofica Doroteja Sidonija Schrattenbach na

Brdu pri Kranju, so bili shranjeni srebrnina, spisi in podobno.²⁰

Že v srednjem veku so se skrinjam pridružile tudi omare za vse mogoče reči, zlasti za vedno polnejšo modno obleko, ki je v njih lahko visela in se tako ni zmečkala. Leta 1525 so bile na Vurberku omare zabeležene v ženskih prostorih, v novozgrajenem delu je bila v kamri velika omara z dvema ključavnicama, v veliki sobi pa zaprta omara, v kateri so hranili smodnik in orožje, ter omara, v kateri je imel svoje reči pisar. V zunanji veži je bila omara s posodami in v pomočnikovi sobi dve omari za hrano. Omare so bile še v kopalnici in kletni shrambi.²¹ Na začetku 17. stoletja srečamo omaro za obleko v zgornji dvorani Volčjega potoka in dve omari za obleko na gradu Kožljak Kristofa Barba.²²

Od sredine 17. stoletja začenjajo omare za obleko postajati še pogostejše. Pogosto so bile velike, iz mehkega lesa in zeleno barvane, z belim, torej pokositrenim železnim okovjem. V zadnji četrtini stoletja so postale moderne črno lužene, stale so na hodnikih in vežah, pa tudi v sobah. Omenjajo se shrambene omare v obednicah. Najznačilnejši kos shrambnega pohištva 17. stoletja so kabinetne omarice – za pisanje in shranjevanje dragocenosti. Janez Ambrož Thurn-Valsassina je imel v sredini 17. stoletja v Radovljici lepo pisalno mizico iz črno

¹⁸ Loserth, *Das Archiv*.

¹⁹ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 8, lit. B, št. 2; šk. 81, lit. P, št. 32; šk. 1, lit. A, št. 11; šk. 8, lit B, št. 2.

²⁰ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 1, lit. A, št. 15.

²¹ Loserth, *Das Archiv*.

²² ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 8, lit. B, št. 3.

*Snežnik, salon s staronemškim historističnim pohištvom
(fotodokumentacija Narodnega muzeja Slovenije).*

lužene hruškovine, z notranjimi predalčki z želvovino in s pozlačenim okovjem. Doroteja Sidonija grofica Schrattenbach je imela leta 1668 na Brdu pri Kranju eno pisalno mizo s predalčki z vloženim delom in pet drugih pisalnih mizic. Leta 1693 je bila v eni izmed sob na gradu Gamberk družine Lichtenthurn pisalna miza iz rumenega progastega lesa z okovjem iz pozlačene pločevine in s podnožjem. Ko je leta 1701 umrl lastnik Jurij Andrej pl. Trilleck, je bilo na ribniškem gradu v majhni sobi, v kateri je stanovala gospodična, več črno luženih omaric z mizico. Hanibal Alfonz Emanuel grof Porcia iz Senožec je imel v svojem stanovanju okrog leta 1740 dve pisalni omari iz trdega lesa, od teh eno z beneškim delom in s predali. V dvorcu v Zgornjem Perovem so imeli več velikih omar iz trdega lesa, eno črno luženo s pokositrenim okovjem, tremi predali, enakim nastavkom, zunanji vrati in notranji šestimi predali. Na gradu Medija je imel Franc Anton baron Valvasor v petdesetih letih 18. stoletja več vloženih »angleških« pisalnih omar.²³

Ob koncu 17. stoletja se v naših zapuščinskih inventarjih med shrambnim pohištvom poleg garderobnih in kabinetnih omaric pojavijo prvi predalniki. Povsod so balustrsko in zavito struženi stebriči. V modi je bilo rjavo-črno in črno pohištvo po vzoru drage čezmorske ebenovine. Pisalnikov je bilo ved-

no več, pisalna omara v Narodnem muzeju Slovenije, ki menda izvira z dvorca Dol pri Ljubljani, ima za zadnja desetletja 17. in prva desetletja 18. stoletja tipične zalomljene okvirje polnil. V sredini 18. stoletja se je razvila trodelna tabernakeljska omara, ki je bila praviloma najdražji kos stanovanjske opreme. Ko je družina Dietrichstein v 18. stoletju baročno prezidala dvorec Zgornja Poljskava, je vanj vključila tudi tabernakeljsko omaro iz orehovega furnirja s slonovinastimi vložki in medeninastim okovjem.²⁴ Gre za najiminitnejši tip shrambno-pisalnega pohištva tistega časa, ki je sestavljen iz treh delov – spodnjega predalnika, srednjega pisalnega dela in zgornje kabinetne omarice. V tabernakeljskih omarah je grajska gospoda pod ključem hranila dokumente, korespondenco, denar, nakit, rožne vence, svetinjice, molitvenike, šivanje, čipke, trakove, pa tudi manjše zbirke školjk in herbarije, spodaj pa perilo. Odprta srednja poševna plošča, za katero so bili razdelki s pisalnimi potrebščinami itd., je bila namenjena pisanju. Tabernakeljske omare so svoje ime dobile zaradi podobnosti z oltarno omarico v cerkvah. Zgornjepolskavska ima tipično avstrijsko-terezijansko (iz časa Marije Terezije) čokato formo, valovito čelnico in ploske kroglaste noge, zraven pa še slonovinaste vložke, izdelane po grafičnih predlogah.

²³ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 121, lit. V, št. 36.

²⁴ NMS inv. št. N 286.

Bogenšperk, salon z novobaročnim pohištvom, fotografija iz prve polovice 20. stoletja (brani: ZVKDS).

Zreli barok je uveljavil furniranje z orehovino in drugobarvnimi furnirji ter tračnim ornamentom, pogosto tudi z valovitimi čelnicami. V sedemdesetih letih 18. stoletja se je močno povečalo število kotnih in knjižnih omar ter kredenc z zastekljenimi vratnicami. Splošno uveljavljena ljubezen do eksotike se je leta 1785 kazala na primer v zapisniku inventarja grofičine sprejemnice na dvorcu Pogance po umrlem Benvenuto grofu Petazziju s črnima omarama s pozlačenim okovjem in t. i. kitajskim okrasom. Na fotografijah interierjev dvorca Dornava iz ohranjenega albuma iz sedemdesetih let 19. stoletja je v sobi v drugem nadstropju videti bidermajersko opravo z veliko klasicistično knjižno omaro.²⁵ V Narodnem muzeju Slovenije hranimo sekreter in visok predalnik v empirskem slogu z gradu v Gornji Radgoni. Inventar Erbergovega dvorca Dol pri Ljubljani iz leta 1846 vsebuje v sprejemnici dve omari iz mahagonija, vsako s štirimi predali, dve omarici s kitajskim lakom in pozlačenim okovjem ter kotno omarico s hruškovim vzorcem, v jedilnici dve omarici s predali iz tujine, v veliki jedilnici dve omari iz orehovine in dve vitrini, v mali jedilnici kredenco, v spalnici omaro s štirimi predali iz orehovine, nočno omarico iz orehovine in drugo shrambno pohištvo. Novorazviti postopki strojne izdelave so v drugi polovici 19. stoletja omogočili preobilje okrasja, sestavljenega iz preteklih umetnostnih slogov, in vrsto specifičnih shrambnih tipov

Strmol na Gorenjskem, salon z baročnim in novobaročnim pohištvom (fotografija avtorice, 2005).

²⁵ Lozar Štamcar, Bidermajerska knjižna omara.

pohištva, za jedilnice kredence, za spalnice velike garderobne omare, za sprejemnice velike vitrine, za delovne sobe velike knjižne omare. Na gradovih so tovrstno sodobno pohištvo umeščali med podedovano opremo po potrebi in okusu. Leta 1871 je bilo v Ruardovem dvorcu na Savi na Jesenicah različno shrambno pohištvo: v salonu dve etažeri in knjižni omari iz politirane češnjavine, v gospejini spalnici iz istega lesa predalnik za perilo, nočna omarica in manjša omara, v gospodovi delovni sobi pisalna omara, knjižna omara in police, trije predalniki, omara s predali in omara z ogledalom. V sobah za goste so bile razvrščene nočna omarica iz orehovine, omara za obleko in trije predalniki, garderobna omara, trije predalniki, nočni omarici, dve omari iz orehovine in tridelna knjižna omara; v jedilnici kredenca, predalnik, stekleni kotni omari in velika dvokrilna omara, vse iz orehovine.²⁶ Shrambnega pohištva, značilnega za konec 19. in prva desetletja 20. stoletja, na historičnih fotografijah domala ni videti, pa tudi ohranjenih kosov z znano grajsko provenienco nimamo.

Sedežno pohištvo

Sprva so po gradovih stale preproste lahke dolge lesene klopi, pručke in trinožniki, za veljake pa (v)zidani sedeži ali večji leseni stoli z visokimi hrbtnimi naslonjali in naslonjali za roke. V slovenskih javnih zbirkah se je ohranilo nekaj naslanjačev s pravokotnimi sedeži, z ravnimi nogami in oporami iz 17. stoletja, ki so lahko bili tudi oblazinjeni in opeti s trpežnim usnjem. Na Vurberku so imeli leta 1525 v spodnji sobi v ženskih prostorih stol, ki je bil last grajske gospe, in dva lesena stola; v sobi v novozgrajenem delu tri stole, v veliki sobi dve klopi z naslonjalom, v kaplanovi kamri en stol, v pisarni en usnjen stol in trinožnik ter še en stol v kletni shrambi.²⁷ Klopi so v začetku 17. stoletja omenjene na gradu Kožljak v Istri in štiri dolge klopi leta 1629 na gradu Kamen.²⁸

Udobje in različne oblike sedežnega pohištva so se stopnjevali, v grajskih inventarjih so navedene garniture ducatov stolov in naslanjačev. Na dvorcu Grm so imeli v začetku 18. stoletja nekaj garnitur (enakih) stolov, in sicer v veliki sobi, sobi zraven nje, jedilnici, štukirani sobi, sobi gospoda Mordaxa in modri sobi. Okrog štirideset let pozneje je bilo na istem gradu še vedno precej stolov oziroma naslanjačev, okrog 55, in še vedno so bili mnogi, ne samo stari, ampak tudi novejši, opeti z usnjem; ena izmed garnitur je bila opeta z zelenim platnom. Les

14 stolov je bil črno lužen. Kanape in šest enakih stolov iz trdega lesa in z rdečo brokatno prevleko je bilo leta 1768 na gradu Turjak v spalnici pokojnega Volfa Engelberta Ignaca grofa Auersperga, v vogalni sobi je bil še zelo obrabljen kanape, opet z rdečim damastom z osmimi takimi stoli, v jedilnici en obrabljen, z usnjem prevlečen kanape z 12 takimi stoli, v spodnjem nadstropju en kanape z desetimi stoli z brokatelno prevleko, en kanape z 12 stoli z žametom, devet stolov, preoblečenih z rdečim in rumenim brokatelom in še enajst takih stolov, preoblečenih s platnom, na koncu pa še osem takih z rumenim suknom.²⁹ Medtem ko so v baroku stoli dobili ukrivljene noge, človeškemu telesu bolj prilagojene trapezaste sedeže ter ukrivljena in nagnjena naslonjala, so se v zadnjih desetletjih 18. stoletja linije spet klasicistično umirile. Na gradu Šrajbarski turn v Leskovcu so bili leta 1818 po gosposkih sobah razporejeni kanapeji oziroma zofe z mizami in stoli z modrim, modro črtastim ali usnjenim oblazinjenjem ali s pletenimi vitrami.³⁰ V bidermajerju prve polovice 19. stoletja je pohištvo postalo lahkotnejše. Še danes je ohranjena atmosfera interierja Prešernovega časa na dvorcu Tušanj pri Moravčah. Na naslikanem interierju iz leta 1840 z gradu Šrajbarski turn najdemo preprosto sedežno garnituro z modrim oblazinjenjem in še danes moderen zložljivi naslanjač s prekrizanimi nogami, kakršne je delal znameniti dunajski izdelovalec pohištva Danhauser.³¹ Strojna izdelava druge polovice 19. stoletja je omogočala udobno oblazinjeno gum-bano sedežno pohištvo v posnemanju zgodovinskih umetnostnih slogov, s kakršnim so lastniki opremili tudi sedež gozdnega veleposestva grad Snežnik. Vrste blaga za oblazinjenje so različna, z vzorci in črtami in z vedno več okrasnimi trakovi, resicami in drugo pozamenterijo. Okrasne glave žebličkov, s katerimi je blago pritrjeno na stole, so medeninaste in iz belega porcelana. Dobršen del 19. stoletja so oživljali starejše pohištvene sloge, zato lahko najdemo zanimiva sožitja iz več slogovnih obdobij na istem kanapeju ali naslanjaču. Kakovostno grajsko sedežno pohištvo je lahko imelo tudi kovinska ogrodja. Del opreme Šrajbarskega turna, elegantno in moderno urejenega doma grofa Antona Aleksandra Auersperga, pesnika Anastazija Grüna, in žene Marije Attems, je bil tudi moderni zložljiv in nastavljen počivalnik z ogrodjem iz železnih trakov in visečo blazino, oblečeno v impregnirano platno.³² Železo je bilo najmodernejši material 19. stoletja in morda je ta naslanjač del poti iz kake dunajske tovarne na grad opravil prav po novozgrajeni železnici.

²⁶ Kos, Oprema stanovanjskih prostorov.

²⁷ Loserth, *Das Archiv*.

²⁸ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 8, lit. B, št. 3; šk. 59, lit. L, št. 13.

²⁹ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, šk. 6, lit. A, št. 85.

³⁰ NUK, Zapuščinski inventar, Ms. 1079.

³¹ Lozar Štamcar, Upodobitev bidermajerskega interierja.

³² Lozar Štamcar, Zložljiv železni naslonjač.

*Grimšče, bivalna veža tudi s sodobnim pohištvom, akvarel 1930
(Adam, Dr. Ivan Švegel, str. 57).*

*Bukovje/Pukštajn, jedilnica s sodobnim pohištvom, fotografija iz tridesetih let 20. stoletja
(brani: Koroški muzej Ravne).*

Na fotografijah interierjev z istega gradu iz sedemdesetih let 19. stoletja je videti več kosov drugega zanimivega sedežnega pohištva: na hodniku lesena naslanjača v novorenesančnem slogu z izrezljanimi sedečimi levi, zraven prepoznamo lahek železni stol; v salonu so novorokokojska naslanjača z okrasnimi gumbi in počivalnik na kolescih, opeti s svetlečim se blagom z drobnim cvetličnim vzorcem.³³ V istem času je bilo v Ruardovem dvorcu na Savi na Jesenicah v sobah za tujce šest stolov iz trstja in fotelj z usnjenim podnožnikom, zofa, dva fotelja in šest stolov z visokimi naslonjali, vsi oblažinjani z ribsom, fotelj, sedežna garnitura z zofo in šestimi stoli, oblažinjani z ribsom, v četrti pa trije stoli iz trstja in en oblažinjen naslanjač. V delovni sobi lastnika Ruarda je bilo osem stolov iz trstja, v spalnici njegove žene so bili zofa, štiri fotelji in štiri navadni stoli. V salonu je bilo skupaj šest zof, oblažinjenih z volnenim blagom, petnajst stolov in sedem foteljev, v dvorani – jedilnici pa dvanajst stolov iz trstja. Na prelomu v 20. stoletje so bili še zelo ali znova priljubljeni historistični slogi – nova renesansa, novi empir in novi bidermajer. Vpliv sodobne secesije, sprva floralne, pozneje geometrijske, se kaže predvsem pri vzorcih tapetniškega blaga. Med starejšo stanovanjsko opremo so se v naših gradovih v prvih desetletjih 20. stoletja znašli tudi udobni sodobni kubični, močno oblažinjani in furnirani naslanjači z enotnimi nizkimi, podkvasto oblikovanimi naslonjali za hrbet in roke, pa tudi lahkotnejši jedilniški in drugi stoli modernističnega značaja. Skrbne revitalizacije s sodobnim pohištvom je bil na primer deležen Šveglav dvorec Grimšče pri Bledu. Na akvarelih dveh interierjev iz leta 1930 sta vidna salon in hodnik z galerijsko razpostavljenimi umetninami in modnim dunajskim pletenim naslanjačem. V dvorcu Bukovje/Pukštajn pri Dravogradu so imeli v tridesetih letih radi tako historistično – novorokokojsko vzdušje kot tudi moderno meščansko opremljeno jedilnico. Novodobni graščak in ljubljanski industrialec Rado Hribar je v istem času z arhitektom Miho Osolinom opremljal grad Strmol s sveže kupljenim pristnim pohištvom iz 18. in 19. stoletja – narediti je dal tudi precej historičnih posnetkov. Imel je še nekaj modernih kosov, na primer elegantne artdekojevske stole v knjižnici.³⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv republike Slovenije
AS 309, Zapuščinski inventarji.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica
Ms. 1079, Zapuščinski inventar Aleksandra grofa Auersperga, 1818.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Adam, Lucijan: Dr. Ivan Švegel in njegov čas (spomini). *Kronika*, 44, 1996, str. 51–60.

Avguštin, Maja: *Ravbarjev grad*. Mengeš: Izolit, 2012.

Baraga, France (ur.): *Grad Mirna v zapušinskih inventarjih*. Mirna: Studio 5, 2006.

Brečić, Jerica: *Plemiška materialna kultura na Slovenskem. 13.–15. stoletje*, diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2011.

Brišnik, Danijela, in Ravnikar, Tone: *Šalek*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika in Založništvo Pozoj, 1994.

Bučić, Vesna: *Svetila*, razstveni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1969.

Bučić, Vesna: *Stol v petih tisočletjih*, razstveni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1973.

Bučić, Vesna: *Meščanska skrinja*, razstveni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1984.

Bučić, Vesna: *Ure skozi stoletja*, razstveni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1990.

Bučić, Vesna: Grad Snežnik po drugi svetovni vojni. *Kronika*, Iz zgodovine snežniške graščine, 48/1–2, 2000, str. 74–94.

Bučić, Vesna: Baroni Zoisi Edelsteinski in njihovi interierji v gradu Brdo pri Kranju. *Avguštinov zbornik: 50 let Gorenjskega muzeja 1953–2003*. Kranj, 2003, str. 110–119.

Bučić, Vesna: Brdski interierji v sedanosti in preteklosti. *Kronika*, Iz zgodovine gradu Brdo, 54, 2006, str. 347–360.

Bučić, Vesna: Interierji na tuštanjskem gradu v 19. stoletju. *Kronika*, Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah, 57/2, 2009, str. 325–346.

Bučić, Vesna: Interierji na gradu Sevnica za časa grofice Mathilde Arco-Zinnenberg in danes. *Grad Sevnica* (ur. Oskar Z. Zelič). Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 181–221.

Bučić, Vesna: Strmolški interierji pred letom 1945 in po njem. *Kronika*, Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem, 54, 2006, str. 347–360.

Cevc, Emilijan: Gotski svečnik z zgornjega stolpa. *Loški razgledi*, 4, 1957, str. 53–56.

Ciglencečki, Marjeta: Oprema gradu Velika Nedelja v letu 1673. *Ormož skozi stoletja III* (ur. Peter Klasinc). Ormož, 1988, str. 59–73.

³³ NMS inv. št. N 4157.

³⁴ Bučić, Strmolški interierji.

- Ciglencečki, Marjeta: Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*, razstavni katalog Pokrajinskega muzeja Ptuj. Ptuj, 1992, str. 43–52.
- Ciglencečki, Marjeta: Oprema ormoškega gradu v preteklosti. *Ormož skozi stoletja IV* (ur. Peter Klasinc). Ormož, 1993, str. 62–75.
- Ciglencečki, Marjeta: *Oprema gradov na Slovenskem Štajerskem od sredine 17. do sredine 20. stoletja*. Doktorska disertacija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1997.
- Ciglencečki, Marjeta (ur.): *Dornava. Vrišerjev zbornik (Zbornik za umetnostno zgodovino)*. Ljubljana, 2003.
- Eames, Penelope: *Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Centuries. Furniture History Society Journal*. London, 1977.
- Fras, Ivan: *Inventar gosposčine Bistriški grad (1587–1944)*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2004.
- Guštin, Mitja, in Horvat, Martin: *Ljubljanski grad. Pečnice*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 1994.
- Handbichler, Helmut: Zum Wohnkultur des Adels (1500–1700). *Adel in Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500–1700*. Razstavni katalog. Rosenberg, 1990, str. 229–233.
- Horvat, Jasna: Slike razveseljujejo oko in krasijo sobe. *Theatrum vitae et mortis humanae. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*, razstavni katalog Narodnega muzeja Slovenije. Ljubljana, 2002, str. 131–148.
- Kos, Dušan: Metliški grad po inventarju leta 1723. *Kronika*, 34/3, 1986, str. 148–151.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroskega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 17. stoletja*. Zbirka ZRC 1. Ljubljana: SAZU, 1994.
- Kos, Marija: Oprema stanovanjskih prostorov v graščini na Savi leta 1871. *Jesenški zbornik*, 1995, str. 69–79.
- Loserth, Johann: *Das Archiv des Hauses Stubenberg (Supplement II). Archivregister vom Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543 nebst einer Wurmberger Schlossinventar von 1525*. Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark, 28. Graz, 1911, str. 49–58.
- Lozar Štamcar, Maja: Fotografije predvojnih grajskih interierjev – dragocen vir za preučevanje notranje opreme, zlasti pohištva. *Kronika*, 38/3, 1990, str. 147–155.
- Lozar Štamcar, Maja: *Shrambno pohištvo 17. in 18. stoletja na Slovenskem*, magistrska naloga Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1991.
- Lozar Štamcar, Maja: Shrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem. *Kronika*, 40/2, 1992, str. 88–97.
- Lozar Štamcar, Maja: Posvetno pohištvo, Gotsko pohištvo na Slovenskem = Gothic Furniture in Slovenia. *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov = Gothic in Slovenia. The World of Objects*, razstavni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1995, str. 233–259.
- Lozar Štamcar, Maja: Ure v obdobju gotike = Clocks in the Gothic Period. *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov = Gothic in Slovenia. The World of Objects*, razstavni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1995, str. 264–265.
- Lozar Štamcar, Maja: Svetila v obdobju gotike = Lighting in the Gothic Period. *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov = Gothic in Slovenia. The World of Objects*, razstavni katalog Narodnega muzeja. Ljubljana, 1995, str. 260–263.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjsko udobje v 17. stoletju. *Theatrum vitae et mortis humanae. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem (Razprave)*. Ljubljana, 2002, str. 91–110 (slov.), 111–129 (ang.).
- Lozar Štamcar, Maja: A Porcelain Marquetry Table Painted by Pierre Joseph Guèrou of Paris. *Furniture History Journal*, XXXVIII, 2002, str. 144–149.
- Lozar Štamcar, Maja: Bidermajerska knjižna omara iz dornavskega dvorca. *Dornava. Vrišerjev zbornik*, posebna številka *Zbornika za umetnostno zgodovino*. Dornava, 2003, str. 388–402.
- Lozar Štamcar, Maja: Upodobitev bidermajerskega interierja z gradu Šrajbarski turn. *Acta Historiae Artis Slovenica*, 8, 2003, str. 109–123.
- Lozar Štamcar, Maja, in Čufar, Katarina: Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk pri Cerkniskem jezeru. *Argo*, 47/2, 2004, str. 74–80.
- Lozar Štamcar, Maja: Zibelka in legenda z gradu Šrajbarski turn. *Etnolog*, 14 (65), 2004, str. 231–241.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjska oprema gradu Grm v 18. stoletju. *Rast*, 16/6, december 2005, str. 593–597.
- Lozar Štamcar, Maja: Pohištvo 18. stoletja na gradu Strmol. *Kronika*, 54/2, 2006, str. 275–284.
- Lozar Štamcar, Maja: Snežnik Castle – A Jewel to be enjoyed without too much damage. Elektronska publikacija *Conference Preprints. Cultural Heritage Research Meets Practice. 8th European Conference on Research for Protection, Conservation and Enhancement of Cultural Heritage*, november 11–12, 2008. Ljubljana, str. 271–272.

- Lozar Štamcar, Maja: Udobno opremljeni dom Anastasiusa Grüna, grofa Auersperga. *Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Gruen: Razprave*. Ljubljana, 2009, str. 95–115.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjska oprema dvorca Tuštanj v prvi polovici 18. stoletja. *Kronika*, Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah, 57/2, 2009, str. 315–324.
- Lozar Štamcar, Maja: Zložljiv železni naslonjač z gradu Šrajbarski turn in njegovi sorodniki iz devetnajstega in dvajsetega stoletja. *Zbornik za Staneta Bernika*, posebna številka *Zbornika za umetnostno zgodovino*. Ljubljana, 2009, str. 181–212.
- Lozar Štamcar, Maja: Pisalno pohištvo v 18. stoletju na Slovenskem. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*, elektronska knjiga Zbornik simpozija Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja. Ljubljana, 2011, str. 100–119.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi. *Varstvo spomenikov*, 30, 1988, str. 125–162.
- Makarovič, Gorazd: Grad Vodriž – spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. *Etnolog*, 1 (52), 1991, str. 30–80.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Kibelja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (56), marec 1995, str. 143–205.
- Murovec, Barbara: Alegorije petih čutov na freskah v gradu Jablje in na slikanih tapetah iz gradov Dornava in Zaprice. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n.v. 29, 1993, str. 133–148.
- Predovnik, Katarina Katja: Pečnice z gradu Pod-sreda. *Gotika na Kozjanskem in izbrani kosi plastike in slikarstva*. Celje: Zavod spominskega parka Trebče, 1995, str. 39–48.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Rugale, Mariano, in Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. I. in II. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010 in 2012.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe*, nadaljevanje serije avtorja Ivana Stoparja. Ljubljana: Viharnik, 2005–2011.
- Simoniti, Marjetica: O notranji opremi gradu Podgora. *ČZN*, 1974/1, str. 128–135.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe*, serija. Ljubljana: Partizanska knjiga in Viharnik, 1990–2007.
- Šteh, Bogdan: *Zapuščinski inventarji kranjskega plemstva s konca 18. stoletja kot zgodovinski vir*, magistrska naloga Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Štuhec, Marko: *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*, doktorska disertacija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2000.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Šmid, Walter: Der Hausrat einer krainischen Edelmannes zu Valvasors Zeiten. *Carniola*, II, 1909, str. 29–39.
- Štukl, Franc: Inventar škofjeloškega gradu iz 1315. *Loški razgledi*, 11, 1964, str. 205–208.
- Vidmar, Polona: Poslikane tapete v dornavskem dvorcu. *Dornava. Vrišerjev zbornik*, posebna številka *Zbornika za umetnostno zgodovino*. Ljubljana, 2003, str. 283–322.
- Vidmar, Polona: Grad Vurberk: lastniki, stavbe in oprema. *V ogledalu časa: Zbornik občine Duplek*. Duplek: Občina, 2006, str. 57–89.
- Vrišer, Sergej: Stanovanjska oprema graščine Radvanje iz leta 1695. *ČZN*, 1978/2, str. 217–221.
- Weigl, Igor: Bakrene posode, turška kadilnica in nizozemski špalirji: fidejkomisne premičnine grofov Leslie med 17. in 19. stoletjem. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje*. Ljubljana, 2001, str. 15–22.
- Weigl, Igor: O francoskih grafikah, loparjih in grofičinem strelvodu – oprema in funkcije dvorca Dornava v 18. stoletju. *Dornava. Vrišerjev zbornik*, posebna številka *Zbornika za umetnostno zgodovino*. Ljubljana, 2003, str. 180–249.
- Weigl, Igor: Portreti baronov Erbergov na Goriškem in v Furlaniji. *Barok na Goriškem* (ur. F. Šerbelj). Nova Gorica in Ljubljana: Goriški muzej, 2006, str. 375–392.
- Windisch-Graetz, Franz: *Möbel Europas II*. München: Klinkhardt & Biermann, 1982.
- Zahn, Josef: *Codex diplomaticus austriaco-frisingensis. Diplomatica et Acta XXXVI. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich II*. Wien, 1871, str. 122–149.
- Zelič, Oskar Zoran (ur.): *Grad Sevnica*. Sevnica: Društvo Trg, 2011.
- Žigon, Tanja: *Grad Haasberg in knezi Windisch-graetzi*. Logatec: A. Mali, 1995.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Schloss als adeliger Wohnort

Da es auf dem slowenischen Siedlungsgebiet jahrhundertlang keine landesfürstliche Hofhaltung gab, waren in erster Linie die adeligen Eliten Träger des jeweils höchsten Niveaus an zeitgenössischem Lebensstandard. Im vorliegenden Artikel wurde der Versuch unternommen, den Entwicklungsbogen ihres Lebensstils vom späten Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert zu spannen. Da *in situ* nur ein Bruchteil der Möbel und anderer Einrichtungsgegenstände erhalten geblieben ist, mussten wir mit den erhaltenen Gegenständen in den öffentlichen Sammlungen vorlieb nehmen, vor allem aber auf das vorhandene historische Fotomaterial und auf die Daten in den Verlassenschaftsinventaren zurückgreifen. Die Wohnungseinrichtung wurde bei den besten heimischen Handwerkern in Auftrag gegeben. Aber auch aus anderen Teilen des Staates, den Nachbarländern, dem großstädtischen Venedig, aus Deutschland und anderen Regionen wurde sie angeliefert. So wie auf anderen Gebieten kommt auch im adeligen Wohnort die slowenische Einbettung in die mitteleuropäischen habsburgischen Länder mit einem touch des Mittelmeeres zu Ausdruck, sowohl hinsichtlich des Typus und der Materialien, die dem lokalen Klima entsprechen, als auch des Stils der Einrichtung. Im Artikel werden vier Schlüsselemente des adeligen Wohnortes hervorgehoben, Beleuchtung, Wandvertäfelungen, Bodenbeläge und Deckenverkleidungen, Aufbewahrungs- und Sitzmöbel. Immer wurden Talg- und Öllampen verwendet, am längsten waren aber Kerzenleuchter in Verwendung. Im Barock waren schmiedeeiserne Luster üblich oder die teureren Messingkronleuchter, genannt Holländer, aber auch Glasleuchter mit einer Art Käfiggerüst. Im 19. Jahrhundert waren Öllampen, vor allem moderne mit Rapsöl, später mit Petroleum gespeiste Lampen verbreitet. In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts wurde damit begonnen, den elektrischen Strom in die Schlösser einzuleiten. Die Wandverkleidungen waren immer ein wichtiger Schutz vor Kälte, Durchzug, Staub und Ungeziefer, aber auch ein bedeutendes Schmuckelement. In erster Linie stand als preisgünstiges und gutes Isolierungsmaterial Holz in Verwendung, z. B. in Form von Lamperien oder als Parkett. Kostbare Textilien – handgewebte und geknüpft Teppiche und Tapisserien, Vorhänge vor Fenstern und Türen, Pölster – machten aus kahlen und kalten Wänden aus Steinmauern ein gemütliches Heim und

machten den Besucher auf den Wohlstand des Gastgebers aufmerksam. Im barocken 18. Jahrhundert waren handbemalte Wandbespannungen modern, noch häufiger verwendete man für diese Zwecke einfarbiges Leinen, Damast, Zitz (ein Baumwollstoff) oder einen Stoff mit eingewobenem oder aufgedruckten Muster. Als Aufbewahrungsort waren in früheren Epochen Wandnischen oder in die hölzerne Wandverkleidung eingearbeitete Regale und Kästchen ausreichend. Die gängigste Form des frei stehenden Möbelstückes ist die Truhe, später kamen die Kästen dazu. In der Renaissance hatten die Stirnseiten der Kästen verkleinerte Architekturelemente als Schmuck, im Barock waren sie bemalt, geschnitzt, mit Intarsien, Furnieren und Marketerien (Einlegearbeiten von farbigem Holz) ausgestattet oder vergoldet und mit Einlegearbeiten aus Bein und Metall versehen. Im 17. Jahrhundert sind Kabinettkästchen sehr typisch, gegen Ende des Jahrhunderts kamen im slowenischen Raum die ersten Schubladenkästen auf. Modern waren die braun-schwarzen Möbel im Aussehen des teuren, aus Afrika kommenden Ebenholzes mit gedrehten Säulchen als Schmuckelement. Im 18. Jahrhundert waren die dreiteiligen furnierten, mit Schienenornamenten und gewellten Stirnseiten ausgestatteten Tabernakelkästen am teuersten. Auch die Zahl der Eck- und Bücherkästen sowie der Kredenzen mit verglasten Türchen stieg. Seit dem Ende des 18. Jahrhunderts wurden die typischen Schreibtischmöbel als Sekretäre bezeichnet, in dieser Zeit setzten sich auch die Vitrinen durch. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kamen auch in den Schlössern alte Stile nachahmende, massenhaft gefertigte Garnituren auf, Wohnzimmer mit Etageren, Schlafzimmer mit Paaren von Garderobekästen und Nachtkästchen. Im Hinblick auf Sitzmöbel standen auf den Schlössern einfache leichte lange Holzbänke, Schemel und Dreifusssessel zur Verfügung, für die wichtigen Persönlichkeiten gab es aber eingemauerte Sitze oder größere Holzstühle. Die gesellschaftlichen Verpflichtungen diktierten später das Entstehen des Speisesaales mit langen Tischen und zahlreichen Sesselgarnituren. Während die Barockessel gebogene Beine und dem menschlichen Körper angepasste Trapezsitze und gebogene und geneigte Lehnen hatten, beruhigten sich die Formen in den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts im Stil des Klassizismus und des Empire. Im Biedermeier der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sind die Möbel leichter. Die Maschinenproduktion der Möbel in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts, die die historischen Stile kopierte, ermöglichte bequeme gepolsterte Sitzmöbel mit reichen gemusterten Stoffen, Zierbordüren, Fransen und anderen Posamenten. Der Einfluss des Jugendstils zeigt sich vor allem bei den Mustern der Tapetenstoffe.

S U M M A R Y

Castles as residences of the regional nobility and gentry

In the absence of royal courts, provincial noble elites were, for centuries, the main bearers of the most refined lifestyle in the territory of the present-day Slovenia. This article aims to depict their development arch spanning the late Middle Ages through the 20th century. Since very few furniture and other furnishings have been preserved *in situ*, we had to make do with the survived pieces in public collections, together with historical photographs of interiors and data contained in probate inventories. Furnishings were purchased from the best local masters, but they would also be transported from other parts of the state and neighbouring regions, as well as from the metropolitan Venice, Germany and beyond. Just like everything else, castles as a living space reflected the embeddedness of the Slovenian territory in the Habsburg central European provinces with a tinge of the Mediterranean – as much by types and materials arising from the local climate as by the style of furnishings. The common thread of the development of furnishings was comfort accomplished through various means. This article places emphasis on four key elements of a noble residence: lighting; wall, floor and ceiling coverings; storage furniture; and seating. Tallow and oil lamps were used all the time, but candlesticks remained in use the longest. The most typical of the Baroque period were cast iron chandeliers and more expensive brass crown chandeliers called *holandci* (i.e. Dutchmen) or glass chandeliers with a cage-like frame. Oil lamps were still widely used in the 19th century, especially modern lanterns based on rapeseed oil and later paraffin. Electricity was first installed in castles during the first decades of the 20th century. Wall coverings always provided important protection from the cold, draught, dust and insects, but they were also an important decorative element. Inexpensive and sound insulator, wood was the material of primary choice for e.g. wall panelling and parquet. Precious textiles – hand-woven and knotted rugs and tapestry, door and window curtains, cushions – turned bare and cold stone-walled rooms into pleasant homes, as well as alerted the

visitors to their host's wealth. The fashion of the Baroque 18th century dictated hand-painted wall membranes, and even more so the monochromatic fabric used for this purpose, such as linen, damask, chintz or some other fabric with embroidered or printed patterns. In the early periods, storage was already possible in wall niches or shelves and small cases mounted on wooden wall panelling. The most basic free-standing pieces of storage furniture were chests and later also closets. In the Renaissance period, they had their front panels adorned like miniature architecture. In the Baroque era, they were painted, carved, intarsiated, veneered, made into marquetry, gilded and perfected with inlay work of bone and iron. Cabinets were the most typical of the 17th century and the first chests of drawers in the present-day Slovenian territory emerged at the end of the century. Brown-black and black furniture imitating the expensive ebony from overseas and decoration with spiral pillars were the most fashionable and tripartite veneered tabernacle chests with band ornaments and wavy front panels were the most expensive in the Baroque 18th century. There were an increasing number of corner and book cases, and cupboards with glass doors. Since the end of the 18th century, typical pieces of writing furniture were called secretaries; glass display cabinets were gaining in popularity. In the second half of the 19th century machine-made sofa sets, sitting rooms with bookshelves, bedrooms with pairs of wardrobe closets and night tables also emerged in castles to rekindle the memory of the ancient styles. In regard to the seating, castles first availed themselves of simple, light wood benches, footstools and tripods, whereas men of greater distinction used built(-in) seats or bigger wood chairs. Social obligations later dictated dining rooms with large dining tables and long sets of chairs. While Baroque chairs had cabriole legs, trapezium seats adapted to human body as well as backrests curved backwards, forms were played down in classicist and empire styles during the last decades of the 18th century. Furniture became lighter in the Biedermeier period during the first half of the 19th century. Imitating historical art styles, machine production in the second half of the century yielded comfortable button-tufted and upholstered seating with rich pattern fabrics, decorative banding, fringes, and other kinds of ornamental trimmings. The influence of Art Nouveau was most evident in tapestry patterns.